

Наталя ЛИЦУР

МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ МІСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ (1921–1939)

У контексті дослідження історії Галичини кінця XIX – початку XX ст. важливою проблемою залишається питання матеріального становища української міської інтелігенції. Саме в цей час інтелектуальна еліта стала провідною ланкою суспільства, яка відіграла важливу роль в усіх сферах життя краю. Вона виступала провідником народу в боротьбі за побудову національної держави. Проте дуже часто діяльності української інтелігенції перешкоджало складне фінансове становище, яке не давало змоги докласти максимум зусиль для культурного та економічного розвитку Галичини.

У радянській історіографії питання, пов'язані з українською інтелігенцією, взагалі не піднімалися. І тільки в роки незалежності почали з'являтися праці, основна увага яких зосереджувалася на вивченні цієї соціальної групи¹. Проте в них ішла мова переважно про українські землі, що перебували в складі Російської імперії. Поступово розвиток історичної науки забезпечив появу нових досліджень у цій галузі. Так, на сьогодні існує чимало робіт, які розкривають проблеми формування української інтелігенції на західних теренах України, з'ясовують її роль у громадському, культурному, економічному житті краю та розбудові Української держави².

Однак питання матеріального добробуту інтелектуальної еліти і на даний час залишається маловивченим, досі немає досліджень, в яких робився б основний акцент на вивченні фінансового забезпечення міських представників цієї соціально-професійної групи. Тому основу джерельної бази дослідження становлять збірники законів, тогочасні періодичні видання та спогади самих представників інтелігентної верстви.

Метою даного дослідження є висвітлення матеріального становища української міської інтелігенції у міжвоєнній Польщі (1921–1939). Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: простежити відмінності у фінансовому забезпеченні різних професійних груп інтелектуальної еліти; розкрити вплив держави на добробут цієї соціальної верстви; проаналізувати законодавчу базу матеріального становища української інтелігенції.

Фінансове становище різних професійних груп української міської інтелігенції Галичини у міжвоєнний період суттєво відрізнялося. Залежало воно від багатьох критеріїв: місця праці, рівня освіти, займаної посади та ін.

Оплата праці державних службовців у Польській державі визначалася відповідно рангу, до якого належав посадовець. Усього було визначено XII рангів. Високооплачуваною згідно із законодавством була праця професорів вищих на-

вчальних закладів. Їхня платня складалася з основної частини та додатків. Розмір ставки викладачів як державних службовців IV і V рангів, становив відповідно до закону від 13 липня 1920 року 3 200 польських марок на місяць для звичайних професорів та 2 600 для надзвичайних³.

Проте на величину викладацьких гонорарів впливали також такі чинники, як професійне звання, трудовий стаж, кількість прочитаних годин, місце праці, сімейний стан та кількість членів сім'ї й навіть місце проживання. Саме вони і визначали величину додатків. Усі міста в Польській державі поділялися на п'ять класів. До I класу належала тільки Варшава, до II-го такі українські міста, як Львів, Станиславів, Стрий, Тернопіль, до III-го – Броди, Чортків, Долина, Деятин, Галич, Городенка, Гусятин, Яворів, Калуш, Косів, Надвірна, Рогатин, Самбір, Тисмениця та ін., до IV-го – населені пункти, кількість жителів яких перевищувала 5 000 мешканців, а до V-го класу – всі, що залишилися⁴. Відповідно до цього сума додатку для неодружених звичайних професорів становила 4 320 польських марок на місяць, а для надзвичайних – 3 861⁵. Залежно від кількості членів сім'ї викладачі отримували ще надбавки в розмірі від 540 до 1 350 марок на місяць. Таким чином, мінімальна заробітна плата звичайного професора з середньою сім'єю становила 7 865 марок на місяць (без врахування трудового стажу). За кожний рік служби гонорари збільшувалися додатками за вислугу років, які складали 2,5 % від основної платні.

Окремо професорам нараховувалися доплати за керівництво семінаром. За проведене заняття зі студентами, кількість яких була меншою за 100 осіб, нарахування становили 250 марок на місяць, якщо більше – 100–500 марок⁶. Крім цього, для професорів призначалися винагороди за лекції, які складали 2 100 марок за рік, та відповідно 1 050 за півроку. Окремі доплати були також за виконання обов'язків ректора – 1 000 марок на місяць, декана – 500.

Дещо меншою була оплата праці заступників викладачів (75% гонорару звичайного професора)⁷. Значно гіршим було фінансове становище приватних доцентів, які дуже часто поєднували роботу в кількох навчальних закладах. Так, І.Крип'якевич на посаді доцента в приватному українському університеті отримував в 1921–1922 рр. 500 марок за годину, тому був змушений паралельно працювати у філії Української академічної гімназії у Львові, де заробляв 70 000 марок за рік⁸.

У 30-х роках відбулися деякі зміни в сфері оплати праці державних службовців. Згідно з розпорядженням президента Речі Посполитої від 28 жовтня 1933 р. посадовці IV та V рангу, до яких належали професори вищих навчальних закладів, отримували платню відповідно 1 000–700 злотих⁹.

Фінансове становище працівників середніх навчальних закладів залежало також від багатьох чинників: місяця роботи, трудового стажу, займаної посади та кваліфікаційного іспиту. Вчителі середніх шкіл отримували заробітну плату як службовці VIII, VII, та VI рангів. Тому сума їх ставки могла коливатися відповідно від 1 300 до 2 100 польських марок на місяць¹⁰. Крім того, для вчителів середніх навчальних закладів також передбачалися додатки, які залежали від місця праці та кількості членів сім'ї. Якщо підрахувати мінімальну суму доходу, наприклад, вчителя, що працював у Станиславові та мав невелику сім'ю, то вона становити-

ме – 3 997 марок на місяць. Залежали доходи працівників середніх шкіл і від стажу. Так, основна платня, що становила на початку кар'єри 1 300 марок збільшувалась на 300 марок на місяць кожні 3 роки¹¹.

Директори середніх навчальних закладів отримували спеціальний додаток за керівництво в розмірі 1 500 марок щомісяця¹². Якщо при влаштуванні на роботу вчителям надавалося безплатно мешкання, то з їх платні відраховували суму за це житло.

Після зміни закону про оплату державних службовців у 1933 році працівникам середніх шкіл нараховувалось основна ставка від 450 до 260 злотих на місяць¹³. Так, Лев Крип'якевич, викладаючи у Бережанській гімназії, отримував у цей час 450 злотих, а в 1939 році – 500¹⁴.

Достатньо фінансово забезпеченими були представники юридичних професій. Згідно із законом від 15 липня 1920 р. всі судді та прокурори поділялися на чотири групи залежно від важливості судової інстанції та зайнятої посади. Дохід представників усіх чотирьох груп складався з основної плати та додатків (додатку за стаж роботи, за керівництво, за місце праці та розміри сім'ї). Основна плата для всіх груп складала 2 400 польських марок на місяць¹⁵. Найбільш високооплачуваними були працівники 4 групи, до якої входили найвищі держанні судові чиновники. Проте українські представники в силу різних політичних причин не досягали таких високих юридичних щаблів. Тому варто розглянути винагороду саме двох перших груп. Так, чиновники першої групи після проходження 3-х років служби отримували надбавку 300 марок, після 6-ти – 600, після 9-ти відповідно 900. Судді другої групи перші три роки служби брали додаток 1 200 марок, а через кожні наступні три роки він зростав на 300 марок. На розмір зарплати впливав сімейний стан. Якщо припустити, що юридичний працівник мешкав у Стрию і мав велику родину, то він отримував 4 455 марок на місяць¹⁶.

Зміни, що відбулися в 30-х роках в оплаті праці торкнулися і юридичних представників. Відповідно до розпорядження президента від 28 жовтня 1933 року судді і надалі поділялися на чотири групи, проте оплата їх тепер становила: I групи – 1 100 злотих, II – 800, III – 575, IV – 425¹⁷.

Фінансове забезпечення адвокатів та нотаріусів залежало в основному від прибутків їхньої канцелярії. Згідно із законодавством, адвокати брали від клієнтів гонорари відповідно до укладеного договору. За відсутності такого сума їхньої винагороди залежала від вартості виграної справи¹⁸. Так, наприклад, за справу, що вносила до 150 злотих вартості вони отримували 15 злотих. Якщо ж вартість справи становила від 50 до 100 тис., то за перші 50 тис. він отримував 1 280 злотих, а за кожну наступну тисячу йому нараховувалася надбавка в розмірі 10 злотих.

У нотаріусів винагородження залежало від вартості описуваного в документах майна та від характеру самого акту. Якщо мова йшла про кошти до 2 000 злотих, то вони отримували 15% від цієї суми. Коли ж від 2 до 10 тис., то за перші 2 000 нотаріусу належало 30 злотих, а з решти 1%¹⁹.

Адвокати та нотаріуси мали також право на відшкодування коштів, затрачених при виконанні обов'язків (поштовий зв'язок, перевезення та ін.). Дохід адвокатської канцелярії найперше залежав від кількості клієнтів, тому найбільші доходи вони приносили в ярмаркові дні²⁰. Залежали прибутки також від фінансових

можливостей клієнтів. Так, син адвоката А. Чайковського Микола згадує, що дохід з адвокатської практики батька був невеликий, бо клієнтура була бідною. Тому матеріально жилося важко²¹.

Незважаючи на різний рівень доходів, адвокати мали можливість побудувати за власні кошти дім, що міг слугувати як для помешкання, так і для канцелярії. Крім того, вони забезпечували добру освіту дітям, а при скромному веденні домашніх справ робили ще й певні заощадження.

Матеріальне становище медичних працівників залежало від того, чи вони працювали на державних посадах, чи займалися приватною практикою. Державні лікарі належали до числа урядовців, їхня плата складалася з трьох частин: ставки, додатку за помешкання і дорожнього додатку. Рівень добробуту приватних лікарів залежав від кількості клієнтів. У 20–30-х роках більшість українських лікарів відкривали власні приватні ординації. Це було викликано тим, що ще за часів Австро-Угорської імперії українські студенти-медики, не маючи змоги оплатити навчання, вибирали військову кар'єру²². Однак після її розпаду чимало українських лікарів відмовлялося від служби в польському війську та відкривали власні приватні установи. Так, після довголітньої кар'єри військового лікаря свою ординацію в Станіславові відкрив д-р Осип Маланюк.

Загалом, фінансове забезпечення лікарів було достатнім. Чимало з них могли собі дозволити за власні кошти побудувати дім для приватної практики. Бували випадки, коли українські медики, незважаючи на матеріальну користь, виконували свій обов'язок часто без будь-якої винагороди. Так, Г. Дмитрів лікар з Рогатина давав безплатно лікарські поради гімназійній молоді²³.

Складним було матеріальне становище представників творчої інтелігенції. Оплата праці працівників українського театру була така мізерна, що не могла порівнятися з доходами службовців. Так, відомий театральний актор Володимир Блавацький згадував: "...важко мені зрозуміти, як я міг перетривати ти злидні, той голод й холод... і не проміняв театральної біди на вигідне і безтурботне життя нормальної людини..."²⁴. Загалом, в ті часи в колах української інтелігенції, незважаючи на велику симпатію до театру, на акторів дивились, як на диваків. Рідко хто наважувався проміняти кар'єру державного урядовця чи священика на працю в театрі, яка не гарантувала нормального забезпечення, ні пенсії, ні власного житла, ні доброї платні. Не кращою була ситуація українських художників. Відомий художник І. Труш для того, щоб побудувати власний дім (до речі, будував його досить довго), був змушений брати неодноразово позики в банку²⁵. Свої роботи він продавав просто за безцінь, тільки щоб забезпечити родину та дім²⁶.

Невеликі прибутки приносила наукова та літературна робота. Гонорари наукових досліджень у цей час становили: самостійні розвідки – 20 000 марок від аркуша; статті з характером рефератів, рецензій – 10 000; біографічні матеріали – 8 000; археологічні матеріали – 6 000²⁷. Проте жити суто з наукового пера у міжвоєнній Польщі було дуже важко. Так, професор М. Возняк, який не вступив на державну учительську службу, а жив винятково з наукового пера виходив зі складного фінансового становища лише завдяки своїм колишнім учням, які допомагали йому з житлом, опаленням та одягом²⁸.

Не кращим було становище й у В.Гнатюка. З членської книжки пенсійного інституту руських (українських) урядників, виданої вченому 20 березня 1925 року, дізнаємось, що він щорічно заробляв 2 200 злотих²⁹. Це, звісно, був дуже малий прибуток. Свідченням матеріальних нестатків В.Гнатюка може слугувати той факт, що його дочкам Ірині та Олександрі були видані “Свідоцтва бідності”, що давали можливість звільнення від оплати за навчання.

Порівняно низько оплачувалась і літературна робота. У цей час чимало видавництва збанкрутіло, а ті, що залишилися, були просто перенасичені. Підривалося становище письменників через неточності в редакціях, які часто затримували видання твору та виплату гонорару, або ж могли зменшити його суму. У своїй автобіографії О.Маковей писав: “Бути українським письменником (та ще в Галичині) – се справді тяжкий обов’язок. Пером не заробиш на життя, а інша забуває духа; нема кому думати і працювати з пляном над розвитком свого таланту”³⁰.

Тому для багатьох письменників і митців головним джерелом прибутку були державна служба, вчителювання тощо. Основою фінансового становища сім’ї А.Чайковського була його адвокатська практика, яка дещо обтяжувала письменника. “В моїй письменницькій праці дуже мені перешкоджує моя праця адвокатська, що з неї мушу жити. Злазити щодня з Пегаса й сідати на процесову шкапу страшно томить і розриває душу на дві половини...” – писав він у своїй автобіографії³¹. Однак нарікаючи на свою працю, змушений був нею дорожити, адже професія давала змогу утримувати численну родину (у А.Чайковського було семеро дітей) та за власні кошти видавати особисті твори.

Проте найменш фінансово забезпеченою групою залишалися народні вчителі. Вони отримували платню, як посадовці X–VII рангів (від 800 до 1 600 польських марок на місяць). Той, хто не мав кваліфікації, прирівнювався до XI рангу, що гарантувало йому 600 марок місячно³². З 1933 р. учителі народних шкіл прирівнювалися до XI–VI рангів³³ і отримували відповідно 130–450 злотих.

Ще гіршим було становище українського приватного вчителства, більшість якого зосереджувалася у навчальних закладах “Рідної Школи”. Їхня зарплата не перевищувала 100 злотих на місяць без огляду на стаж³⁴. Приватна освіта характеризувалася в цілому малооплачуваністю, високим рівнем пропозиції вчительських ресурсів, затримкою у виплаті коштів тощо.

Зазначимо, що на матеріальне становище всієї української інтелігенції в Галичині негативний вплив мала шовіністична політика польської влади. Українських службовців зумисне витіснили з їх місць працевлаштування. Головним засобом до існування інтелектуальної еліти все частіше ставала підприємницька сфера та кооперація³⁵.

Отже, матеріальне становище різних професійних груп української міської інтелігенції у міжвоєнній Польщі суттєво відрізнялося. Так, найбільш фінансово забезпеченими були викладачі вищих шкіл, які належали до найвищого рангу державних службовців. Достатнім рівень добробуту був також у вчителів середніх навчальних закладів, юридичних та медичних працівників. Малооплачуваною в цей час була праця представників творчих професій. Однак найгіршим фінансове становище залишалось у народних вчителів. Зокрема, найбільш соціально незахищеним було українське приватне шкільництво. На матеріальне становище української

міської інтелігенції усіх професій негативно вплинула загальна економічна криза 30-х років та викликане нею безробіття, які, безсумнівно, гальмували зростання оплати праці. Крім того, на фінансовий добробут інтелігентної верстви впливала також шовіністична політика польського уряду, яка намагалася будь-яким шляхом зупинити просування українців на державній службі.

- ¹ *Касьянов Г. В.* Українська інтелігенція на рубежі XIX – XX століть: соціально-політичний портрет. – Київ, 1993; Нариси історії української інтелігенції (перша половина XX ст.). – У 3-х книгах. – Кн. 1. – Київ, 1994.
- ² *Мисак Н.* Формування української інтелігенції в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. // Україна соборна: Зб. наук. статей. – Київ, 2005. – Вип. 2. – Ч. II. – С. 235–345; *Баран О.* Українська сільська інтелігенція Галичини (кінець XIX ст. – 1939 р.): спроби ідентифікації // Галичина. – 2005. – № 11. – С. 307–313; *Борчук С.* Українські адвокати в суспільно-політичному житті Західної України (1923–1939) // Українознавчі студії. – 2007–2008. – № 8–9. – С. 331–337.
- ³ Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o uposażeniu urzędników i niższych funkcjonariuszów państwowych // Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (далі – Dz. u. R.P.). – 1920. – № 65. – S. 1112.
- ⁴ Rozporządzenie Rady Ministrów o dodatkach za wysługę lat, względnie trzylecia, za studja wyższe i dodatku do płacy zasadniczej funkcjonariuszów państwowych // Dz. u. R.P. – 1920. – № 77. – S. 1391.
- ⁵ Там само. – S. 1392.
- ⁶ Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o uposażeniu profesorów, innych pomocników naukowych w państwowych szkołach akademickich // Dz. u. R.P. – 1920. – № 65. – S. 1127.
- ⁷ Там само. – S. 1126.
- ⁸ *Бортняк Н.* З листування І. Крип'якевича та С. Томашівського (червень 1922 – червень 1930) // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Відп. ред. Ярослав Ісаєвич, упорядник Феодосій Стеблій. – Львів, 2001. – С. 398.
- ⁹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 28 października 1933 r. o uposażeniu funkcjonariuszów państwowych // Dz. u. R.P. – 1933. – № 86. – S. 1678.
- ¹⁰ Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o uposażeniu urzędników... – S. 1112.
- ¹¹ Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o uposażeniu nauczycieli i dyrektorów państwowych szkół średnich ogólnokształcących, seminarjów nauczycielskich i preparand, oraz wizytatorów szkół // Dz. u. R.P. – 1920. – № 65. – S. 1128.
- ¹² Там само. – S. 1129.
- ¹³ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 28 października 1933 r. o uposażeniu funkcyjnarjuszów państwowych // Dz. u. R.P. – 1933. – № 86. – S. 1678.
- ¹⁴ Респондент Лукомська (Крип'якевич) Лукія Львівна, 1928 р.н.; місце народж.: м. Березани, Тернопільської обл.; проживає: м. Івано-Франківськ, вул. Івана Франка 10/а, кв. 25; освіта: вища; працювала архітектором; пенсіонерка. Записано Лицур Н. М. 28. 08. 2008 р.
- ¹⁵ Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o uposażeniu sędziów i prokuratorów (wymiar sprawiedliwości) Rzeczypospolitej Polskiej // Dz. u. R.P. – 1920. – № 65. – S. 1138.
- ¹⁶ Rozporządzenie Rady Ministrów o dodatkach za wysługę lat, względnie trzylecia, za studja wyższe i dodatku do płacy zasadniczej funkcjonariuszów państwowych // Dz. u. R.P. – 1920. – № 77. – S. 1393.
- ¹⁷ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 28 października 1933 r. o uposażeniu sędziów w sądownictwie powszechnem i administracyjnem oraz prokuratorów // Dz. u. R.P. – 1933. – № 86. – S. 1690.
- ¹⁸ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwosci z dnia 13 lutego 1933 r. w sprawie wynagrodzenia adwokatów za wykonywanie czynności zawodowych // Dz. u. R.P. – 1933. – № 11. – S. 188.
- ¹⁹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwosci z dnia 15 listopada 1935 r. o wynagrodzeniu notariuszów // Dz. u. R.P. – 1935. – № 84. – S. 1380.
- ²⁰ *Макух І.* На народній службі. – Дітройт, 1958. – С. 129.

- ²¹ *Чайковська К.* Спогад про найдорожчих // Чайковський Андрій. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упоряд. Б.З.Якимовича та ін. – Львів, 2002. – Т. 3. – С. 90.
- ²² *Олесницький Б.* Наші лікарі // Альманах Станіславівської землі. – Т. 1. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1975. – С. 603.
- ²³ *Дмитрів Г.* Проти хвиль: спогади лікаря. – Канада, 1964. – С. 65.
- ²⁴ *Ревуцький В.* В орбіті світового театру. – Київ–Харків–Нью-Йорк, 1995. – С. 93.
- ²⁵ *Дубас П.* о. І.Нагаєвський, М.Гнатишин, І.Созанський, І.Труш, о. С.Клепарчук, С.Орищик // Броди і Брідщина. Історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1960. – С. 486.
- ²⁶ *Крушельницька Л.* Рубали ліс... (Спогади галичанки). – Львів, 2001. – С. 72.
- ²⁷ *Бортняк Н.* Вказ. праця. – С. 401.
- ²⁸ *Шах С.* Львів – місто моєї молодості. Ч. 3. – Мюнхен, 1956. – С. 126.
- ²⁹ *Герета І.* Скарби з архіву В.М.Гнатюка // Народна творчість та етнографія. – 1973. – № 6. – С. 64.
- ³⁰ *Лукіянович Д.* Автобіографія О.Маковея // Літературно-науковий вісник. – 1925. – Т. LXXXVIII. – Кн. XI. – С. 231.
- ³¹ *Качкан В.* Поклав серце у фундамент української нації (Андрій Чайковський) // Хай святиться ім'я: Студії з історії української літератури XIX–XX ст. – Коломия, 1996. – Кн. 2. – С. 30–53.
- ³² *Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o uposażeniu nauczycieli publicznych szkół powszechnych, inspektorów szkolnych i zastępców inspektorów szkolnych // Dz. u. R. P. – 1920. – № 65. – S. 1132.*
- ³³ *Довкола нового вивінування державних урядовців // Учительське слово. – 1934. – Ч. 1. – С. 15.*
- ³⁴ *Місцевий. Доля приватного вчительства // Учительське слово. – 1937. – Ч. 9. – С. 249.*
- ³⁵ *Крушельницька Л.* Вказ. праця. – Львів, 2001. – С. 33.